

گزارشی از کتاب «اطلس شیعه»

سید جواد حسینی نامی

دانش‌آموخته فقه و حقوق امامیه و رودی ۸۳ و دانشجوی کارشناسی‌ارشد علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

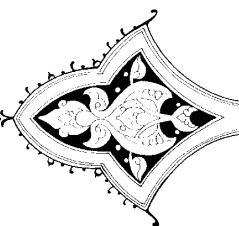
متنوعی در این باره نگاشته شده است. یکی از این کتابها که توسط حجت الاسلام والمسلمین «رسول جعفریان» تألیف شده، «اطلس شیعه» است که این نوشتار به معرفی آن می‌پردازد.

این کتاب در ۷۴۳ صفحه و ۱۲ فصل تدوین شده است که پس از بیان روش کار مؤلف و برخی ویژگیهای کلی به تفکیک فصول ۱۲ گانه، آن را مرور می‌نماییم:

براساس دو شاخص تمرکز روی مناطق جغرافیایی شیعه و عنصر زمان، در تألیف کتاب سه کار صورت گرفته است: اول تهیه متن و گزارش تاریخی از حضور شیعه در ناحیه مورد نظر. دوم ترسیم نقشه برای نشان دادن

تاریخ فرقه و مذاهب بخشی از دانش تاریخ نگاری اسلامی است که توجه به آن از اوایل سده دوم هجری همزمان با آغاز مناقشات کلامی و گفتگوهای اندیشمندان و ارباب عقاید شروع و در سده‌های بعد با جدیت و حساسیت بسیار دنبال شد و کار بدانجا رسید که برخی پیروان مذاهب، چگونگی ظهور تاریخی مذهب خود را نوعی دفاع از موجودیت و مشروعیت آن دانستند و به نگارش کتابها، رساله‌ها و ردیه‌های فراوانی دست زدند. این فضل تقدم خلق اثر در تاریخ تشیع از آن «حسن بن موسی نوبختی» نویسنده کتاب فرقه الشیعه است.

در روزگار ما میان نویسندگان مسلمان و مستشرقان، پژوهش در تاریخ تشیع جایگاه ویژه‌ای داشته و آثار

موقعیت تقریبی آن منطقه. سوم ایجاد جداولی برای معرفی امیران خاندانها و سایر مطالبی که در قالب جدول امکان ارائه داشته است.

در تهیه نقشه‌های کتاب با استفاده از حدود سه هزار نقشه قدیمی و همچنین نقشه‌های جدید، ابتدا نقشه خامی توسط نویسنده و همکارانش فراهم شده و در اختیار سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح که ناشر کتاب نیز می‌باشد قرار گرفته است. سپس توسط متخصصین این سازمان، نقشه‌های تازه‌ای مبتنی بر اطلاعات تاریخی - مذهبی طراحی شده و با همفکری نویسنده اصلاح و تکمیل گشته است.

اساس کار در تهیه نقشه‌ها، ثبت نشانه‌های تشیع بوده است که شامل حضور احتمالی امامان یا اصحاب ائمه، امامزادگان و سادات، علمای معروف و برخی خاندانهای مشهور شیعه در آن منطقه و وجود مدارس علمی، مساجد و محلاتی که به نام شیعه شهرت داشته‌اند، می‌شود.

در زمینه تهیه جداول علاوه بر استفاده از منابع کهن از منابع رایجی چون *زامباور باسورث* و *استانلی پل* نیز استفاده شده است.

نویسنده نگاه خود را به موضوع این تحقیق این گونه توضیح می‌دهد: «به لحاظ پیشی، مبنای ما کلیت تشیع بوده است. به این معنا که تشیع را شامل تمامی فرقه‌های شیعه اعم از امامیه، زیدیه، اسماعیلیه و حتی علویان دانسته‌ایم. البته روشن است که مبنای حقانیت براساس نگرش معتدل اثناعشریه قرار داده شده و سایر فرقه‌ها به عنوان انشعابات از این جریان حق، فرض شده‌اند».

برای انجام این طرح در طی دو سال بیش از سه هزار نفر - ساعت کار انجام شده است و هدف از آن ارائه یک گزارش تاریخی - دائرةالمعارفی از سیر پیدایش تشیع با تأکید بر ارائه نقشه‌های تاریخی در مناطق مختلف جغرافیایی جهان اسلام بوده است. نشان دادن پرهیز شیعیان از غلو، برخوردهای افراطی و تندرویهای نامعقول در طول تاریخ و رابطه خوب آنها با اهل سنت از ویژگیهای این اطلس می‌باشد.

شکل گسترده‌تری اشاره شده و غدیر در احادیث، تاریخ، اشعار و کتب، مورد بررسی قرار گرفته است.

یکی از اتهاماتی که به تشیع زده می‌شود انتساب آن به شخصی ساختگی به نام عبدالله بن سبأ می‌باشد. در این کتاب هم به فراخور موضوع در این زمینه بحث و این اتهام براساس دلایل متقن رد شده است. از نقشه‌ها و نمودارهای قابل توجه این فصل می‌توان به نقشه شهر کوفه در زمان قیام زید بن علی (ع) (۱۲۲ق) و نمودار فرقه‌های اصلی شیعه براساس کتاب *فرق الشیعه* نویختی اشاره کرد.

فصل دوم نام «امامان شیعه (ع)» را بر خود دارد و در آن ابتدا زندگانی ۱۲ امام شیعه در قالب نقشه و نمودار مورد بررسی قرار گرفته است. روش کلی این بررسی بدین شکل است که در حواشی نقشه‌ای که موقعیت جهان اسلام را در زمان امامت هر یک از معصومین نشان می‌دهد، تاریخ و محل تولد و شهادت آن امام، خلفای معاصر با ایشان، فعالیتهای علمی - فرهنگی - سیاسی به همراه تاریخچه‌ای از حرم آن حضرت نگاشته شده است.

ویژگیهای اختصاصی زندگی هر یک از ائمه هدی نیز از نظر نویسنده دور نمانده است. به‌عنوان مثال در بررسی زندگانی امیرالمؤمنین علی (ع) نقش ایشان در صدر اسلام و کنار پیامبر نشان داده شده و سپس در ضمن نقشه‌ها و جداول فراوان، جنگها و سایر حوادث مهم دوران خلافت ایشان مرور شده است.

مؤلف در ادامه سازمان وکالت در شیعه را بررسی نموده و اسامی وکلای امامان شیعه در شهرهای مختلف و توضیح مختصری از زندگانی آنها را در جدولی آورده است.

آخرین بخش این فصل معرفی ۱۰ مکتب فقهی شیعه امامیه در عصر غیبت امام زمان (عج) و مروری بر زندگانی ۳۶ مرجع بزرگ شیعه بین سالهای ۳۲۹ تا ۱۴۲۰ق می‌باشد که با روایت زندگی این بابویه شروع شده و با بررسی زندگی امام خمینی پایان می‌پذیرد.

فصل سوم با عنوان «تشیع در شهرهای ایران» نحوه ورود تشیع و گسترش آن، خاندانهای شیعی و خدمات و آثار آنها، رجال سیاسی، علمی و ادبی (تا پیش از عصر صفوی)، امامزاده‌ها و علمای مدفون و ابنیه و مدارس شیعی در شهرهای قم، کاشان، آوه، نیشابور، سبزوار، جرجان قدیم، استرآباد، اهواز، اصفهان، کرج، قزوین، ری و ورامین

فصل اول با نام «آغاز تشیع» با ارائه تعریف و تاریخچه‌ای از اصطلاح شیعه آغاز می‌شود. بعد از آن چندین تقسیم‌بندی درباره تشیع مثل شیعه امامی، ولاتی، تشیع تفریطی، معتدل، غالی، فقهاتی، باطنی، اصولی و اخباری توضیح داده شده است. سپس به باورهای شیعه پرداخته شده است و در میان آنها به واقعه غدیر به عنوان ستون استوار و مبنای تشیع به

به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است.

❖ فصل چهارم با عنوان «دولتهای شیعه در ایران»، بزرگ‌ترین فصل کتاب است که در آن با ترسیم نقشه‌ها، نمودارها و جداول متعدد و توضیحات مبسوط، چگونگی به قدرت رسیدن و از میان رفتن حکومت‌های شیعی علویان در طبرستان (۲۵۰-۳۱۶ق)، آل‌بویه در عراق عجم و اکثر عراق عرب (۳۲۰-۴۴۰ق)، آل‌کاکویه در بخش‌هایی از ایران مرکزی و غربی (۳۹۸-۵۳۶ق)، آل‌مسافر در آذربایجان و ارمنستان (اواخر سده سوم-اواسط سده چهارم)، باوندیان در طبرستان در سه دوره (۴۵-۳۹۷ق، ۵۰۴-۶۰۶ق، ۶۴۷-۷۵۰ق)، اسماعیلیه در بخش‌هایی از خراسان، الموت و شمال ایران (۴۸۳-۶۵۴ق)، سرداران در خراسان (۷۳۶-۷۸۳ق)، مرعشیان در مازندران (۷۶۰-۱۰۰۵ق)، آل‌کیا در گیلان (۷۶۰-۱۰۰۰ق)، مشعشعیان در خوزستان (۸۴۵-۱۱۷۶ق)، قراقویونلوها در تمام ایران به جز خراسان (۸۰۹-۸۷۲ق)، آق‌قویونلوها در تمام ایران به جز خراسان (۸۷۳-۹۰۸ق)، صفویه (۹۰۷-۱۱۳۵ق) و قاجاریه (۱۲۰۹-۱۳۴۴ق) بررسی شده است. همچنین فعالیت‌ها و اقدامات سیاسی، اجتماعی، عمرانی و مذهبی این دولتها، شجره‌نامه حاکمان، علمای آن عصر و آثار و خدماتشان، جنگ‌ها و چگونگی تعاملشان با دولتهای دیگر مورد کاوش قرار گرفته است.

در این میان دولتهای آل‌بویه، اسماعیلیه و صفویه به شکل دقیق‌تری بررسی شده‌اند. اشاره به فعالیت‌های فرهنگی و علمی آل‌بویه در گسترش تشیع و تسامح مذهبی آنها نسبت به پیروان سایر مذاهب، ارائه سال‌شمار دولت اسماعیلی (نزاریان) در ایران و نقشه قلعه‌های مهم اسماعیلیه در ایران و شام، بررسی نقش قبایل ترک و ترکمن آناطولی در دولت صفوی، ارائه فهرستی از علمای جبل عاملی مهاجر به ایران و نقش صفویه در گسترش فرهنگ تشیع در این قسمت آمده است.

از دیگر مطالب مهم این فصل اشاره به رواج و گسترش تشیع در دوره ایلخانی و تیموری و نقش علما و ادبا در این زمینه است که از اسباب انتقال ایران از تسنن دوازده امامی و تصوف سیاسی به تشیع امامی در قرون بعد بوده است.

❖ فصل پنجم نام «تشیع در عراق» را بر خود دارد. نویسنده پس از بیان مقدمه‌ای درباره قدمت و ریشه‌داربودن

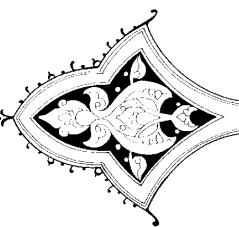
تشیع در عراق و نقش عراقیها در حفظ و گسترش شیعه، مروری بر تشیع در شهرهای کوفه، بصره، کرخ بغداد، حله واسط، شمال عراق، موصل، بلد دیاله، همچنین تشیع در میان ترکمنان، کردها و عشایر جنوب عراق نموده است. همچنین به حکومت‌های شیعی بریدی در بصره (۳۳۰-۳۳۶ق)، شاهینیه در بطیحه (۳۳۸-۳۸۱ق)، و بنی عقیل و بنی مزید در میسان (۴۰۳-۵۴۵ق) اشاره شده است. از مطالب قابل توجه این فصل علاوه بر تحلیل دقیق و منصفانه مسائل قومیتی و اختلافات و درگیریهای مذهبی عراق در طول تاریخ، بررسی وضعیت شیعیان در عصر حاضر می‌باشد. نویسنده به اختصار وضعیت شیعیان در زمان حکومت صدام و پس از او و نقش آنها به عنوان اکثریت مردم عراق در تحولات این کشور را گزارش نموده است.

❖ رسول جعفریان در فصل ششم با عنوان «تشیع در جزیره‌العرب» به بررسی تشیع و وضعیت شیعیان در مدینه، مکه، قطیف، احساء، بحرین، کویت، امارات، قطر، عمان و یمن می‌پردازد. او در این فصل علاوه بر دادن اطلاعات تاریخی، نگاه خود را تا امروز امتداد داده و به وضع اجتماعی، سیاسی و مذهبی شیعیان در دوران امروز، تضییقات و محدودیتهای وارد بر آنها و تلاشها و مبارزات ایشان برای احقاق حقوق خود نیز اشاره می‌نماید.

وی بحرین را یکی از اصیل‌ترین مراکز تشیع عربی دانسته که پیشینه تشیع در آن به قرن نخست هجری می‌رسد. مروری بر نقش علمای بحرینی در پیشرفت و تحولات تشیع و ارتباط آنها با حکومت‌های شیعی به‌خصوص صفویه از نکات قابل توجه این بخش است.

همچنین بررسی تاریخی و عقاید تشیع زیدی، ادوار دولتهای زیدی در یمن و فهرستی از نام امامان (حاکمان) آنها از مطالب مهم این فصل می‌باشد.

❖ فصل هفتم با عنوان «تشیع در شامات»، دو کشور سوریه و لبنان را موضوع کنکاش خود قرار داده است. مؤلف ابتدا به ورود تشیع به شامات اشاره می‌کند و آن را بعد از سقوط امویان و به‌خصوص در قرن چهارم یعنی زمان تشکیل دولت فاطمی در مصر و آل‌بویه در ایران می‌داند. تشیع در حلب به عنوان یکی از مراکز مهم شیعه در شامات، بررسی و فهرستی از علمای برجسته این منطقه از قرن سوم تا

هفتم هجری ارائه می‌شود. بعد از مروری بر تلاش دولتهای زنگی ایوبیان و عثمانی برای مبارزه با تشیع در این ناحیه وضعیت امروزمین شیعیان سوریه مورد نظر نویسنده قرار می‌گیرد. جعفریان گسترش تشیع در سوریه را ناشی از شیعه شدن علویان و اسماعیلیان این کشور می‌داند - و نه اهل

سادات به این ناحیه بازمی‌گردد و پس از آن تشکیل دولت فاطمی، ابتدا در مغرب و سپس در مصر، از نقاط عطف حضور تشیع در آفریقا است. با ارائه گزارشی از دولت فاطمی و ترسیم شجره‌نامه حاکمان آن، مطلب به بررسی

سنت - و به همین مناسبت گزارشی درباره ماهیت تاریخی و فکری علویان سوریه ارائه می‌دهد. علویان هم‌اکنون بین ۹ تا ۱۱ درصد جمعیت سوریه را تشکیل می‌دهند.

تشیع در مصر امروز می‌رسد. به نظر نویسنده «اطلس شیعه» علاقه مصریها - که امروزه اکثرشان سنی هستند - به اهل بیت و تصوف موجب نزدیکی و تسامح آنها در رابطه با شیعیان شده است. تعامل علمای مصری با شیعیان و تلاش آنها برای ایجاد وحدت اسلامی و بررسی فعالیتها و در عین حال مشکلات اقلیت شیعه امامی مصر در این بخش ذکر شده است.

در مورد لبنان نویسنده با مقایسه امنیت موجود در لبنان برای شیعیان با طبرستان در ایران، آن را دلیل مهاجرت خاندانهای عرب شیعه در قرون اولیه اسلامی به این منطقه می‌داند. ارائه گزارشی از جبل عامل به عنوان یکی از مهم‌ترین و معروف‌ترین مناطق شیعی لبنان و بررسی زندگی شهید اول و شهید ثانی به عنوان دو تن از علمای بزرگ و مؤثر شیعه که از این منطقه برآمدند و ترسیم نقشه سفرها و فعالیت‌های علمی - سیاسی آن دو در همین قسمت آمده است. هویت‌یابی شیعیان در قرن بیستم و ایفای نقش جدی‌تر توسط آنها در عرصه مسائل سیاسی لبنان به واسطه رهبری روحانیت و قدرت یافتن آنها و مروری بر نقش مهم سید عبدالحسین شرف‌الدین، سید موسی صدر و حزب الله در این زمینه از دیگر مطالب جذاب این فصل می‌باشد. امروزه حداقل ۴۲ درصد جمعیت لبنان شیعه هستند.

در تانزانیا سه گروه شیعیان خوجه اثناعشری هندی الاصل، دوازده امامی بومی و اسماعیلی زندگی می‌کنند. خوجه‌های امامی در ابتدا اسماعیلی بودند که از حدود صد سال پیش به امامیه گرویدند و با مهاجرت از هند به تانزانیا و کنیا امروزه از وضعیت خوبی برخوردارند. این گروه مرکزی نیز در لندن دارند و هم‌اکنون تعدادشان در سراسر دنیا به ۱۲۵ هزار نفر می‌رسد.

در سایر کشورها که شیعیان اقلیت محدودی هستند، نقش مهاجران شیعه ایرانی، هندی، لبنانی و عراقی و تأثیرات انقلاب اسلامی بر گسترش تشیع چشمگیر است.

✽ عنوان فصل نهم «تشیع در هند، پاکستان و افغانستان» است که در آن علاوه بر این سه کشور گزارشی از تشیع در کشورهای چین، مالزی، تایلند و اندونزی نیز ارائه شده است.

نویسنده، ویژگی تشیع و تسنن هند را در نگاه مسالمت آمیز و محترمانه آن دو به سایر مذاهب و ادیان می‌داند و خبر از حضور تشیع در هند پیش از عصر صفوی می‌دهد. چندین حکومت شیعی در هند طی سالهای متمادی تمدنی قوی مبتنی بر فرهنگ اسلامی و البته با تأثیرپذیری زیاد

✽ در فصل هشتم با نام «تشیع در آفریقا» نحوه ورود تشیع، مناطق شیعه‌نشین، تعداد شیعیان، فعالیتها و مراکز آنان در کشورهای مصر، سودان، مغرب، تونس، الجزایر، تانزانیا، زنگبار، کنیا، اوگاندا، موزامبیک، زامبیا، آفریقای جنوبی، نیجریه، سنگال، غنا و ساحل عاج مورد بررسی قرار گرفته است.

تشیع در برخی از این کشورها مانند مصر، مغرب و زنگبار ریشه تاریخی داشته و در سایر کشورها متأخر می‌باشد. حضور تشیع در مصر به عصر امامان شیعه و مهاجرت

از فرهنگ ایرانی و زبان فارسی به وجود آورده بودند که بیان گستره و زمان حکومت سلسله حاکمان، عملکرد، عقاید مذهبی آنها و خدماتشان به تشیع و روابطشان با دیگر حکومتها در قالب نوشتار و نقشه، بخش عمده‌ای از مطالب این فصل را به خود اختصاص داده است. این حکومتها عبارتند از: ملوک بهمنی در جنوب هند - دکن - (۷۴۸-۹۳۴ق)، قطب‌شاهیان (۹۱۸-۱۰۹۸ق)، عادل‌شاهیان (۸۹۵-۱۰۹۷ق)، نظام‌شاهیان (۸۹۵-۱۰۴۶ق) و نوابهای کرناٹک (۱۱۰۲-۱۲۷۲ق). در این میان نقش علمای شیعه و ایرانیان در ترویج تشیع در هند بسیار تعیین کننده است که نمونه آن تأسیس شهر حیدرآباد توسط میرمؤمن استرآبادی است. شبه‌قاره اکنون بیش از ۵۰ میلیون شیعه دارد.

گزارشی از تشیع در بخارا و سمرقند به عنوان دو منطقه مهم تاریخی در خراسان قدیم که امروزه در ازبکستان واقع هستند، از دیگر مطالب این فصل می‌باشد.

❖ فصل دهم با عنوان «تشیع در قفقاز و ترکیه»، کشورهای ارمنستان، گرجستان، قزاقستان، آذربایجان، داغستان و ترکیه را مورد توجه قرار داده است.

ورود تشیع به این مناطق از قرن دوم هجری با مهاجرت سادات به آنجا صورت گرفت و از قرن چهارم با حضور حکومت‌های شیعی آل‌مسافر و اسماعیلیان گسترش یافت. اهمیت استراتژیک این منطقه و تلاش دولت‌های ایران (صفویه، افشاریه و قاجاریه) و عثمانی و روسیه برای تسلط بر آن در ادامه بیان شده است.

جمهوری آذربایجان به عنوان کشوری که حداقل ۷۰ درصد جمعیتش شیعه می‌باشند، مورد واکاوی گسترده‌تر نویسنده قرار گرفته است. ارائه جدولی از مشخصات اقوام در این کشور (از جمله میزان شیعیان هر قوم)، مروری بر وضعیت شیعیان این کشور در دوران حکومت کمونیستها و تلاش آنها برای احیای هویت شیعی خود پس از فروپاشی شوروی و ممانعتها و مقابله‌های دولت لائیک آذربایجان با ایشان در این بخش توضیح داده شده است.

رسول جعفریان بحث تشیع ترکیه را در دو قسمت دنبال نموده است: اول حضور شیعیان در شرق ترکیه و شیعیان مهاجر به استانبول که به لحاظ تاریخی به قرن نهم هجری مربوط است. دوم مسائل مربوط به علویان که مفصل‌تر بدان پرداخته شده است. نام اصلی این گروه «بکتاشیه» است؛ یعنی پیروان «حاجی ولی بکتاش» که از اواخر قرن نوزدهم «علویان» نامیده می‌شوند. بیان تاریخی‌چهای از این

فرقه، عقاید آن، تعداد پیروان و وضع سیاسی - مذهبی آنها در ترکیه امروز از مطالب این بخش می‌باشد. تعداد علویان در ترکیه ۵۶ میلیونی بیش از ۱۵ میلیون نفر تخمین زده می‌شود. امروزه گرایش علویان به تشیع امامی پررنگ‌تر از گذشته شده است.

❖ فصل یازدهم با نام «تشیع در اروپا» به گزارشی مختصر از تشیع در کشورهای بریتانیا، آلمان، فرانسه، ایتالیا، هلند، بلژیک و سوئیس می‌پردازد. در این فصل خوانندگان با نحوه ورود تشیع به این کشورها، مراکز فرهنگی - مذهبی شیعیان و خاستگاه اصلی ایشان آشنا می‌شوند. مؤلف با اشاره به کمی اطلاعات موجود درباره مسلمانان و به خصوص شیعیان در اروپا به دلیل پراکنده بودن آنها و عدم توجه به دین در سرشماریها به دلیل سکولار بودن دولت‌های اروپایی، چهار گروه عمده شیعه در اروپا را ترکها، مردمان شبه قاره، عراقیها و ایرانیها معرفی می‌کند.

❖ در آخرین فصل کتاب با عنوان «تشیع در قاره آمریکا»، کشورهای [ایالات متحده] آمریکا، کانادا، برزیل، آرژانتین و گویان از نظر چگونگی ورود تشیع به آنها، تعداد شیعیان، مراکز فرهنگی - مذهبی و فعالیتهای آنان، مورد بررسی قرار گرفته است.

نویسنده با تقسیم نمودن شیعیان کشور آمریکا به دو دسته شیعیان مهاجر به آمریکا از حدود ۱۸۰ سال پیش و آمریکاییهای شیعه شده، شهرهای محل اقامت، گروه‌ها، تشکلهای و عقاید این شیعیان را توضیح می‌دهد.

درباره کشور کانادا اطلاعات بیشتری در این بخش آمده است. مراکز و سازمانها، مدارس و حوزه‌ها، تعداد و ملیت شیعیان این کشور به تفکیک استانهای آن ذکر شده است. جعفریان با اشاره به گسترش تشیع در آمریکا، تعداد شیعیان را بیش از ۲۰ درصد (۲ میلیون نفر) جمعیت مسلمانان شمال آمریکا می‌داند.

شایان ذکر آنکه در تألیف این کتاب جمعی از دانش آموختگان رشته تاریخ اسلام دانشگاه مذاهب اسلامی از جمله آقایان عباس برومند اعلم و مهدی جمالی‌فر با نگارش مداخلی با نویسنده همکاری داشته‌اند. در انتهای کتاب علاوه بر فهرست اعلام و جایها، فهرستی از همه ۲۷۰ نقشه کتاب نیز آورده شده است.

این کتاب در سه هزار مجلد و به قیمت ۸۰۰ هزار ریال در سال ۱۳۸۷ چاپ (اول) شده است.

